

Мухаметкалиева Қарлыға Берікқызының
«8D01601 – Тарих» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
«1920-жылдардағы Семей губерниясындағы ағарту мен білім берудің
тарихы: мазмұны және мектепте оқыту әдістемесі»
тақырыбындағы диссертациясына
АНДАТПА

Зерттеу тақырыбы: 1920-жылдардағы Семей губерниясындағы ағарту мен білім берудің тарихы: мазмұны және мектепте оқыту әдістемесі.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты: 1920-жылдардағы Семей губерниясындағы ағарту мен білім беру тарихын зерттеу және оны Қазақстан тарихы курсына жасанды интеллектіні (ЖИ) пайдалану арқылы оқыту әдістемесін әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

- 1920-жылдардағы Семей губерниясындағы ағарту мен білім беру тарихының отандық және шетелдік зерттеулерде қарастырылу деңгейін анықтау;
- өңірдің ағарту мен білім беру тарихына қатысты дереккөздерді жүйелеу және зерттеудің деректік базасын қалыптастыру;
- ағарту мен білім беру тарихын зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін негіздеу;
- Семей губерниясындағы ағарту мен білім беру жүйесінің қалыптасуын, сауатсыздықты жою ісінің ұйымдастырылуын және мектеп желісінің дамуын зерделеу;
- қазақ зиялылары мен педагогтердің білім беру мен ағартуды дамытуға қосқан үлесін ашып көрсету;
- Семей губерниясындағы ағарту мен білім беру тарихы бойынша Қазақстан тарихы пәнінің мектеп курсына қолдануға арналған ЖИ негізіндегі оқу тапсырмаларын әзірлеу және оларды қолданудың тиімділігін анықтау;
- әдістемені білім беру ұйымдарында апробациядан өткізу және ғылыми-әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу әдістері: Зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруда төмендегідей әдістер кешенді түрде қолданылды:

теориялық әдістер: тарихи дереккөздер мен ғылыми әдебиеттерді талдау, салыстырмалы-тарихи, проблемалық-хронологиялық және ретроспективті әдістер, деректерді жүйелеу және типологиялау. Әдіснамалық негізі – тарихилық, объективтілік және жүйелілік қағидаттары; өңірлік, антропологиялық, микроисториялық және аксиологиялық тәсілдер.

эмпирикалық әдістер: педагогикалық бақылау, педагогтер мен білім алушыларға Google Forms арқылы сауалнама жүргізу, рефлексияны талдау,

авторлық диагностикалық тестілеу (pre-test/post-test), Student Voice сұхбаты және Лайкерт шкаласы.

қолданбалы әдістер: оқу модулін апробациялау; екі топтың оқу алдындағы және кейінгі нәтижелерін өлшеуге негізделген педагогикалық эксперимент; IBM SPSS Statistics бағдарламасында Манн–Уитнидің U-критерийін, пайыздық көрсеткіштерді және Брукс–Клинкас тиімділік коэффициентін қолдану арқылы деректерді өңдеу. Экспериментке Семей қаласындағы үш білім беру ұйымынан эксперименттік топтың 65 және бақылау тобының 64 білім алушысы қатысты: Шәкәрім атындағы № 5 гимназия, № 35 жалпы орта білім беретін мектеп және IT және жаңа технологиялар жоғары колледжі. Этикалық талаптарды сақтай отырып, бірыңғай тапсырмалар мен бағалау критерийлері қолданылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар): егер Қазақстан тарихы сабақтарында архив материалдары, педагогикалық тәсілдер және жасанды интеллект құралдары оқу тапсырмалары аясында қолданылса, білім алушылардың сыни ойлауы мен зерттеушілік дағдылары дамиды, сабақтағы белсенділігі және тарихи тақырыпты меңгеру деңгейі артады.

1. Тарихилық, объективтілік және жүйелілік қағидаттары, өңірлік, антропологиялық, микротарихи және аксиологиялық тәсілдер губерниядағы білім беруді ресми шешімдер мен жергілікті жағдайлармен өзара байланыста зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеудің деректік негізін архивтік және статистикалық құжаттар, нормативтік актілер, мерзімді баспасөз, фотоматериалдар және ғылыми зерттеулер құрайды.

2. 1920-жылдары өңірдегі әлеуметтік және саяси өзгерістер жағдайында білім беруді басқарудың жаңа жүйесі қалыптасты, мектептер мен сауатсыздықты жою пункттерінің желісі кеңейді, педагог кадрларды даярлаудың жаңа тәсілдері орнықты. Алаш қайраткерлері ұлттық мектепті дамыту, ана тілінде оқыту және оқу әдебиетін жасау мәселелерін көтерді.

3. Ағарту ісінің өңірлік ерекшеліктері мектеп оқытуын ұйымдастыруға, оқу әдебиетін даярлауға және сауатсыздықты жою жұмысына қатысқан М. Малдыбаев, Т. Жомартбайұлы, Н. Миршанов, Н. Құлжанова, Т. Мүсәпіров және басқа педагогтердің қызметінен көрінеді. Мұғалімдердің жеке істерінде педагогтердің білімі мен кәсіби даярлығы, тағайындалуы, қызметтік ауысулары және еңбек жағдайлары туралы мәліметтер бар.

4. Әдістемелік модель архивтік материалдарды, зерттеушілік тапсырмаларды, өлкетанулық мазмұнды және цифрлық құралдарды біріктіреді. ЖИ ақпаратты іздеу, нақтылау және визуализациялау үшін қолданылады, ал тарихи дереккөздерді талдау, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау және қорытынды жасау білім алушылардың өздері арқылы орындалады. Модельдің тиімділігі эксперименттік және бақылау топтарының нәтижелерін салыстыру негізінде бағаланды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:

– тақырыптың отандық және шетелдік тарихнамада зерттелу деңгейі анықталды;

– архивтік, нормативтік және статистикалық дереккөздер, мерзімді баспасөз материалдары мен фотоқұжаттар жүйеленді. Қазақстанның орталық және өңірлік архивтері мен Ресей мемлекеттік әлеуметтік-саяси тарих архивінен алынған архив құжаттары мен материалдары ғылыми айналымға енгізілді;

– зерттеу мен оқытудың әдіснамалық негіздері негізделді: тарихи талдау өңірлік, антропологиялық және микротарихи тәсілдермен толықтырылды; әдістемелік бөлім білім алушылардың ЖИ құралдарын пайдалана отырып өздігінен зерттеу жұмысын жүргізуіне бағытталды;

– білім беру жүйесінің қалыптасуы, сауатсыздықты жою жұмысының ұйымдастырылуы және мектеп желісінің кеңеюі зерттелді; мектеп санының өсуі педагог кадрлардың, үй-жайлардың, оқу әдебиетінің және жабдықтардың жетіспеуімен қатар жүргені анықталды;

– қазақ зиялыларының, Алаш қозғалысы өкілдерінің және жергілікті педагогтердің ұлттық мектепті дамытуға, оқу әдебиетін және педагог кадрларды даярлауға қосқан үлесі ашып көрсетілді;

– архивтік, статистикалық, көрнекі және өлкетанулық материалдарды зерттеушілік тапсырмалармен және ЖИ құралдарын пайдаланумен біріктіретін әдістемелік модель әзірленді;

– әдістеменің нәтижелілігі расталды: эксперименттік топтың орташа көрсеткіші 7,03-тен 7,78 балға дейін (58,6–64,8 %), бақылау тобының көрсеткіші 6,88-ден 7,37 балға дейін (57,3–61,4 %) өсті; өсім тиісінше 6,2 және 4,1 пайыздық тармақты құрады. Оқытуға дейін топтар арасында статистикалық мәнді айырмашылық болған жоқ ($p=0,867$), оқытудан кейін айырмашылық анықталды ($p=0,016$).

Алынған нәтижелердің жаңалығы, теориялық және практикалық маңыздылығының негіздемесі:

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы 1920-жылдардағы Семей губерниясындағы ағарту және білім беру тарихын губерниялық кеңістік аясында кешенді қарастырумен айқындалады. Уездердегі мектеп желісінің даму ерекшеліктері, сауатсыздықты жоюды ұйымдастыру және педагог кадрларды даярлау үдерісі анықталды; бірқатар педагогтердің жеке істері алғаш рет ғылыми айналымға енгізіліп, жергілікті мұғалімдердің ағартушылық қызметі нақтыланды. Алаш қозғалысы өкілдері мен қазақ зиялыларының ұлттық мектепті дамытуға, ана тілінде оқытуға және оқу әдебиетін жасауға қосқан үлесі ашып көрсетілді. Тарихи нәтижелерді мектепте оқытуға бейімдеу барысында архив деректері, зерттеушілік және проблемалық тапсырмалар, сондай-ақ Hailuo AI, Gemini Notebook, Padlet AI және MyLens AI ЖИ құралдары біртұтас

әдістемелік модельге біріктіріліп, оның тиімділігі педагогикалық эксперимент барысында тексерілді.

– практикалық маңыздылығы: авторлық модуль мен ЖИ құралдары енгізілген тапсырмаларды Қазақстан тарихы және өлкетану сабақтарында, элективті курстарда, мұғалімдерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру барысында пайдалануға болады.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі:

Әдістемелік бөлімде зерттеушілік қызметке, сыни ойлауға және білім беру технологияларына қатысты Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының (Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы) және үлгілік оқу бағдарламаларының (2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрық) талаптары ескерілді.

ЖИ қолдану 2024–2029 жылдарға арналған Жасанды интеллектіні дамыту тұжырымдамасымен (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысы) және 2025–2029 жылдарға арналған орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесіне ЖИ енгізудің тұжырымдамалық негіздерімен сабақтастырылды.

Жұмыс Қазақстан Республикасы Президентінің 2026 жылғы 6 қаңтардағы № 1151 «Цифрландыру және жасанды интеллект жылын жариялау туралы» Жарлығымен байланысты. UNESCO Education 2030 ережелері мен білім берудегі ЖИ жөніндегі құжаттардың қағидалары цифрлық құзыреттерді дамытуда және технологияларды жауапкершілікпен қолдануда ескерілді.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы:

Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда 6 мақала жарияланды:

1. «1920-шы жылдардағы Семей өңіріндегі мектептік білім беру жүйесінің тарихы: жетістіктері мен қайшылықтары». Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Тарих және әлеуметтік-саяси ғылымдар сериясы. – 2024. – № 2(81). – Б. 96–110. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 70 % (ғылыми және тарихи дереккөздерді талдау, негізгі мәтін мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: Б.Ж. Атантаева – 20 % (тақырыпты талдау, зерттеуді ұйымдастыру, әдіснамалық тәсілдерді әзірлеу); Г.А. Абенова – 10 % (ғылыми әдебиетті жүйелеу, мәтінді редакциялық дайындау).

2. «1920 жылдардағы Семей өңіріндегі сауатсыздыққа қарсы күрес: мәселелері мен нәтижесі». әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. – 2024. – № 2(113). – Б. 95–110. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 70 % (дереккөздер мен статистикалық материалдарды талдау, негізгі мәтін мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: Б.Ж. Атантаева –

20 % (тақырыпты талдау, зерттеуді ұйымдастыру, нәтижелерді жинақтау); Г.А. Абенова – 10 % (ғылыми әдебиеттерге шолу, мәтінді редакциялық дайындау).

3. «Білім берудегі өзгерістер: 1920 жылдардағы Семей өңіріндегі мектеп жүйесінің дамуы мен сауатсыздыққа қарсы күрес». Edu.e-history.kz. – 2025. – № 12(1). – Б. 49–65. Докторант К.Б. Мухаметқалиеваның үлесі – 70 % (дереккөздерді талдау, аналитикалық бөлім мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: Б.Ж. Атантаева – 20 % (тақырыпты талдау, зерттеуді ұйымдастыру, мақала құрылымын әзірлеу); Г.А. Абенова – 10 % (материалдарды жүйелеу, мәтінді редакциялық өңдеу).

4. «1920 жылдардағы Семей өңіріндегі ағарту ісі мен білім беру жүйесін оқытуда интерактивті әдістерді қолдану». Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Тарих және әлеуметтік-саяси ғылымдар сериясы. – 2026. – № 1(88). – Б. 219–234. Докторант К.Б. Мухаметқалиеваның үлесі – 70 % (тарихи-педагогикалық материалдарды талдау, оқу тапсырмаларын әзірлеу, негізгі мәтінді дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: Б.Ж. Атантаева – 20 % (тақырыпты талдау, зерттеуді ұйымдастыру, әдіснаманы әзірлеу); Р.Д. Ахметова – 10 % (педагогикалық тәсілдерді талдау, әдістемелік бөлімді редакциялық дайындау).

5. “The Development of Pedagogical Education in the Semipalatinsk Region in the 1920s: Problems and Achievements of the Kazakh Pedagogical College”. Eurasian Journal of History. – 2026. – Vol. 31. – No. 1(121). – P. 157–169. Докторант К.В. Mukhametkaliyeva үлесі – 70 % (тарихи дереккөздерді талдау, негізгі мәтін мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: В.Ж. Atantayeva – 20 % (тақырыпты талдау, зерттеуді ұйымдастыру, әдіснамалық негіздеу); А. Adilzhanov – 10 % (ағылшын тіліндегі мәтінді дайындау және редакциялық өңдеу).

6. “Artificial Intelligence in History Teaching: The Results of a Pedagogical Experiment”. Yassawi Journal of Education Studies. – 2026. – Vol. 139. – No. 1. – P. 99–109. Докторант К.В. Mukhametkaliyeva үлесі – 70 % (эксперименттік тапсырмаларды әзірлеу, зерттеуді жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мәтінді дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: В.Ж. Atantayeva – 20 % (зерттеуді ұйымдастыру, эксперимент әдіснамасын әзірлеу, нәтижелерді талдау); Ү.О. Nepomyashcha – 10 % (эксперименттік деректерді өңдеу, мақаланы редакциялық дайындау).

Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының басқа ғылыми басылымдарында 2 мақала жарияланды:

1. «Семей губерниясындағы ауыл мектептерінің мәселелері және оларды шешу жолдары: 1920-жылдар тәжірибесі». Шәкәрім университетінің хабаршысы. Тарих ғылымдары сериясы. – 2024. – № 1(1). – Б. 46–60. Докторант К.Б. Мухаметқалиеваның үлесі – 80 % (ғылыми және тарихи дереккөздерді талдау, негізгі мәтін мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен автор Т.А. Кариеваның үлесі – 20 % (тақырыпты талдау, нәтижелерді жинақтау, мақаланы ғылыми редакциялау).

2. «Семей қаласындағы ғылыми және ағарту мекемелері мен қоғамдардың қызметі». Шәкәрім университетінің хабаршысы. Тарих ғылымдары сериясы. – 2024. – № 2(2). – Б. 114–126. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 30 % (жекелеген материалдарды талдау, мәтіннің жекелеген фрагменттерін дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: З.К. Мукатаева – 40 % (зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, тақырыпты талдау, қорытындыларды тұжырымдау); Т.А. Кариева – 30 % (ғылыми әдебиетті талдау, материалдарды жүйелеу, мәтіннің негізгі бөлігін дайындау).

Халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдарының жинақтарында 3 мақала жарияланды:

1. «1920-шы жылдары Семей өңіріндегі ересек тұрғындар арасында сауатсыздықты жоюдың салдары». Шоқан оқулары – 28: Жаңа ғылыми парадигма: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Көкшетау, 2024. – Б. 322–326. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 90 % (ғылыми және тарихи дереккөздерді талдау, мәтін мен қорытындыларды дайындау). Бірлескен автор Б.Ж. Атантаеваның үлесі – 10 % (тақырыпты талдау, зерттеуге ғылыми жетекшілік жасау).

2. «1920-жылдардағы Семей өңірінің оқу-ағарту тарихын оқытуда ЖИ: педагогикалық эксперимент». «NextGen ғылымы жастар көзқарасымен: жасанды интеллект пен пәнаралық шешімдер» атты XVII халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Семей, 2026. – Т. 2. – Б. 197–200. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 70 % (эксперименттік тапсырмаларды әзірлеу, зерттеуді жүргізу, нәтижелерді талдау, мәтінді дайындау). Бірлескен авторлардың үлесі: Б.Ж. Атантаева – 20 % (зерттеуді ұйымдастыру, әдіснамалық сүйемелдеу, нәтижелерді талдау); А.Е. Берикханова – 10 % (педагогикалық құрамдасты талдау, материалды әдістемелік редакциялау).

3. «1920-шы жылдардағы Семей өңіріндегі ағарту ісі тарихын оқытуда ЖИ-бейне мен мәтіндік материалдың оқу нәтижесіне әсері: педагогикалық эксперимент». «AIU – 2026: Жасанды интеллект және цифрлық трансформация – жастар ғылымын дамыту векторы» халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана, 2026. – Б. 1659–1664. Докторант К.Б. Мухаметкалиеваның үлесі – 100 % (зерттеу міндетін анықтау, эксперимент жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мәтін мен қорытындыларды дайындау).